

*Кімчинська С. В.,
асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена проблемам з'ясування сутності, призначення та різновидів юридичних фактів у цивільному процесуальному праві. На основі проведеного дослідження автор формулює власне визначення нової для вітчизняної науки дефініції «цивільні процесуальні юридичні факти».

Ключові слова: юридичні факти, юридичні факти в механізмі цивільного процесуального регулювання, механізм правового регулювання, механізм цивільного процесуального регулювання.

Постановка проблеми. Увага останніх правових досліджень до вивчення ефективності та структури механізму правового регулювання суспільних відносин у цілому й такого його елемента, як юридичні факти зокрема обумовлена об'єктивною необхідністю активізації реформування правової системи нашої держави. При цьому саме теорія юридичних фактів розкриває фактичне підґрунтя всієї законодавчої конструкції правового регулювання, оскільки своєчасне й належне встановлення зв'язків юридичних фактів у відповідних правовідносинах є запорукою справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду та вирішення справ у порядку цивільного судочинства. З огляду на це очевидно, що юридичні факти та їх склади, що детермінують виникнення, зміну й припинення відносин, відіграють особливу роль у цивільному процесуальному праві. Сполучаючи норми цивільного процесуального законодавства із цивільними процесуальними правовідносинами, вони трансформують будь-яке зобов'язання в правове. Крім того, юридичні факти досить часто виступають підставою для диференціації правового регулювання. Усе наведене в сукупності пояснює актуальність подальших наукових розробок питань юридичних фактів, що тільки посилюється недостатністю комплексних досліджень, які вичерпно розкривали б різновиди процесуальних юридичних фактів та посилювали б їхні регулятивні можливості.

Юридичні факти досліджуються переважно представниками загальної теорії права та дослідниками матеріальних галузей законодавства. При цьому вже вироблена правова доктрина юридичних фактів і в загальній теорії права, і в інших галузях права визнається однією з найважливіших та основоположних для сучасної цивілістики, сформульованих С.С. Алексєєвим, А.І. Бобильовим, В.Б. Ісаковим, Г.В. Мальцевим, Р.З. Лівшицем, М.М. Марченком, М.Ю. Осіпов, К.В. Шундіков та іншими вченими. Проте основним призначенням юридичних фактів у працях теоретиків виступає їх можливість обумовлювати виникнення, зміну та припинення відповідних правовідносин. Як складовий елемент механізму правового регулювання юридичні факти почали досліджуватися порівняно недавно (А.Б. Коструба, І.В. Кутюхін, М.О. Рожкова, В.Л. Яроцький та інші).

У процесуальних галузях права юридичні факти розглядалися такими вченими, як Ю.В. Білоусов, О.В. Гетманцев, Г.О. Жилін, В.В. Комаров, О.Г. Лук'янова, Н.Ю. Полянська, В.М. Протасов, В.П. Фенич, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан,

В.В. Ярков та іншими. Здебільшого вони використовуються з метою дослідження їх впливу на окремі інститути відповідної галузі права. При цьому дослідження процесуальних юридичних фактів як складового елемента механізму цивільного процесуального регулювання досі не проводилося, що вимагає формування нових підходів у визначенні місця юридичних фактів саме в механізмі цивільного процесуального регулювання.

Метою цього дослідження є дослідження проблем юридичних фактів у механізмі цивільного процесуального регулювання (далі – МЦПР). Для досягнення поставленої мети нами були сформульовані такі науково-теоретичні **завдання**: 1) розкрити природу та значення юридичних фактів у механізмі правового регулювання; 2) розглянути особливості впливу різновидів юридичних фактів на МЦПР; 3) на основі проведеного аналізу сформулювати авторське розуміння поняття «цивільний процесуальний юридичний факт».

Виклад основного матеріалу дослідження. Видовий аналіз цивільних процесуальних юридичних фактів свідчить про неабияку множину досліджуваних явищ. Так, М.О. Рожкова виділяє самостійні й похідні процесуальні юридичні факти [14, с. 87]. Г.О. Жилін розрізняє юридичні факти як прояв дій чи бездіяльності учасників розгляду справи. Науковець уточнює, що як процесуальні юридичні факти можуть вистати не будь-які дії учасників розгляду справи, а лише дії, направлені на реалізацію суб'єктивних прав й обов'язків, передбачених нормами процесуального права; а також процесуальним юридичним фактом може бути й бездіяльність, але обов'язки, від виконання яких ухиляються учасники процесу, також мають бути закріплені в нормах права [5, с. 35]. В.В. Ярков конкретизує, що в окремих випадках процесуальні юридичні факти будуть мати характер дефектних, що свідчать про факт суддівської помилки, яка за наявності відповідних повноважень може бути виправлена самим судом, що її припустився чи вищим за ієрархією судом [15, с. 10].

Складним, на переконання О.Г. Лук'янової, є і такий аспект досліджень цивільних процесуальних юридичних фактів, як утворювана ними процесуальна фактична система, яка належить до типу великих закритих фактичних систем і являє собою сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення та розвитку юридичного процесу під час вирішення конкретної юридичної справи, перелік яких вичерпно установлений у законодавстві [9, с. 166]. Проте в теорії цивільного процесуального права існують різні позиції щодо складу обставин, що виступають як процесуальні юридичні факти. Однак представники всіх позицій одностайні в тому, що процесуальні дії (бездіяльність) суб'єктів цивільного процесу є процесуальними юридичними фактами. Слід також визнати, що більшість учених усе ж наполягають на включенні юридичних фактів до механізму правового регулювання та навіть пропонують сформувати на цій основі фактичну систему. Так, В.М. Протасов стверджував, що за своєю будовою процесуальна фактична система – не просто юридично важлива діяльність, як звичайні юридичні факти, а система процесуальних дій і правовідносин, що формується на основі норм процесуального права [13, с. 103].

Ми вважаємо, що юридичні факти в МЦПР справді утворюють своєрідну фактичну систему, яка характеризується не тільки складною структурою, але й складним характером зв'язків між її компонентами та іншими елементами МЦПР. Як пропонує В.Б. Ісаков, окремо слід виділяти велику фактичну систему як широкий комплекс юридичних фактів, узятих у масштабі нормативного акта, правового інституту, галузі права чи всієї правової системи за певний проміжок часу [6, с. 83]. Підтримує таку пропозицію й О.Г. Лук'янова, яка продовжує та зазначає, що закрита фактична система – це сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення та розвитку юридичного процесу під час вирішення конкретної юридичної справи, перелік яких вичерпно встановлюється в законодавстві [10, с. 94]. Справді, суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин вступають у розпочатий цивільний процес, запускаючи в дію МЦПР, через відповідні процесуальні дії, які після реагування суду стають процесуальними юридичними фактами. Як вважає Н.Ю. Полянська, при цьому як процесуальні юридичні факти можуть виступати не будь-які дії учасників розгляду справи, а лише дії, безпосередньо направлені на реалізацію суб'єктивних цивільних процесуальних прав і виконання обов'язків [12, с. 45]. При цьому, на думку О.П. Войтович, у МЦПР рішенням суду також установлюється юридичний факт, що породжує зміни в направленості й характері правового регулювання у сфері відповідної галузі права [3, с. 37].

Вважаємо, що в нашому випадку суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин вступають у МЦПР через процесуальні дії, які після реагування суду стають цивільними процесуальними юридичними фактами. Г.О. Жилін констатує, що до числа процесуальних юридичних фактів належать як дії учасників цивільних процесуальних правовідносин, так і події; проте всі вони можуть впливати на розвиток процесу лише в сукупності з процесуальними діями, насамперед діями суду [5, с. 35]. Інакше кажучи, якщо ж дії чи бездіяльність учасників цивільних процесуальних правовідносин не знаходять відповідного процесуального оформлення, вони не можуть бути цивільними процесуальними юридичними фактами, не призводять до настання процесуальних наслідків і, відповідно, не входять до МЦПР. Серед решти складових елементів МЦПР саме юридичні факти мають ніби подвійну природу й, з одного боку, є частиною об'єктивної реальності, а з іншого – стають частиною цивільного процесу.

На думку М.О. Рожкової, у процесуальному праві присутні два види юридичних фактів: правова модель обставин (як абстрактна й типова обставина, вказівка на яку міститься в нормі права і з яким норма права пов'язує можливість настання певних наслідків) і процесуальні юридичні факти (тобто конкретна життєва обставина, що вже настала та існує в просторі й часі, а також підпадає під дію відповідної норми права) [14, с. 67–68]. Подібний підхід, до речі, не є абсолютно новим, адже риси такого розуміння простежуються в окремих роботах із кримінального процесуального права. Питання ролі юридичних фактів у механізмі кримінально-процесуального регулювання розглядалося І.В. Кутюхіним в однойменній дисертації [8]. На його переконання, юридичними фактами в кримінальному процесі є передбачені в нормах кримінально-процесуального права як факти-моделі явища реальної дійсності (факти – явища), настання яких призводить до правових наслідків [8, с. 49]. Подібну точку зору поділяє й А.В. Каструба [7, с. 91].

Як стверджує Н.І. Мірошнікова, юридичні факти належать до таких різномірних елементів, що частково мають відношення до МПР, а частково лежать за межами власне правової матерії [11, с. 24, 26]. При цьому, як відзначає Н.Ю. Полянська, як

процесуальні юридичні факти можуть виступати не будь-які дії учасників розгляду справи, а лише дії, безпосередньо направлені на реалізацію суб'єктивних цивільних процесуальних прав і виконання обов'язків [12, с. 32]. Як зауважувала Н.І. Авдєєнко, якщо в інших галузях права юридичний факт знаходиться поза межами правовідносин, виконуючи роль передумови їх виникнення, то в цивільному процесуальному праві юридичний факт (процесуальна дія) виявляється включенням у загальну систему процесуальних правовідносин. На думку науковця, таке сполучення в процесуальній дії характеру юридичного факту й суб'єктивного права чи процесуального обов'язку створює рух (процес), перехід від одного процесуального правовідношення до іншого в певній послідовності, яка наперед передбачена нормами цивільного процесуального права [1, с. 66]. Саме тому О.Г. Лук'янова називала процесуальні юридичні факти своєрідними ключовими точкам процесуально-правового регулювання [9, с. 165–166].

Враховуючи все вищенаведене, вважаємо, що цивільний процесуальний юридичний факт як складовий елемент внутрішньої підсистеми МЦПР – це конкретна життєва обставина, що змодельована в нормі цивільного процесуального права й призводить до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин із дотриманням завдань цивільного судочинства.

Тісний взаємозв'язок між складовими елементами підсистем МЦПР призводить до того, що одні з них можуть бути одночасно й передумовами залучення інших компонентів, і результатом їх використання в процесі здійснення правосуддя в цивільних справах. Так, як слушно відзначає О.Г. Лук'янова, для того, щоб закладена в правовій нормі модель поведінки втілювалася в реальну дійсність, необхідно настання спеціальних умов – юридичних фактів [9, с. 167]. Поділяє зазначену точку зору й Г.О. Жилін, який зауважує, що юридичні факти виступають сполучною ланкою між нормами цивільного процесуального права та цивільними процесуальними правовідносинами [5, с. 34]. Основним аспектом взаємозв'язку юридичних фактів із процесуальними правовідносинами є, на думку І.В. Кутюхіна, те, що змістовна основа юридичних фактів представлена фрагментами поведінки, діяльності, окремими гранями вчинків людей – суб'єктів процесуально-правових відносин. Учений вважає, що це не випадково обрані фрагменти або ключові моменти соціальних зв'язків, а навпаки, такі «точки» цих зв'язків, які спроможні вплинути на весь механізм процесуально-правового регулювання, у тому числі з конкретним правовідношенням і навіть судочинством у цілому [8, с. 44, 59]. При цьому до результатів залучення процесуального юридичного факту М.О. Рожкова відносить, окрім руху процесуального правовідношення, також і наслідки реалізації процесуальної правосуб'єктності сторін чи компетенції державного суду (що не є рухом процесуального правовідношення, на думку автора, а є проявом його функціонування, нормального розгортання) і наслідки захисту порушених процесуальних прав [14, с. 87]. Ще в більш розгорненому вигляді участь юридичних фактів у процесуально-правовому механізмі трактував В.М. Протасов, який відзначав, що основними елементами процесуально-правового механізму є основний процес (тобто правовідношення), передпроцес (тобто юридичний факт) і нормативна основа їх функціонування (тобто норма процесуального права) [13, с. 100–101].

Підсумовуючи, зазначимо, що цивільне процесуальне регулювання завжди починається з норми цивільного процесуального права, його механізм діє в межах системи цивільних процесуальних правовідносин, а сполучною ланкою між нормою права й тим суспільним відношенням, яке вона покликана вре-

гулювати, виступають якраз ті життєві обставини, які в теорії науки цивільного процесуального права називаються цивільними процесуальними юридичними фактами. Тому юридичні факти визнаються необхідним елементом МЦПР [5, с. 34] і є тими правовими інструментами, що забезпечують його регламентаційний вплив [16, с. 19–20].

Однак деякі дослідники не визнають за юридичними фактами статусу самостійного елементу МПР, вважаючи, що значення юридичних фактів зводиться до того, щоб забезпечити перехід від однієї стадії правового регулювання до іншої. Так, Ю.І. Гревцов стверджує, що сам по собі юридичний факт є життєвою обставиною, з якою норма права пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, а отже, юридичний факт – необхідна передумова правовідносини й не більше [4, с. 73]. Позиції цього вченого протистойть твердження О.Г. Лук'янової, яка вважає, що розуміння юридичних фактів лише як передумови виникнення правовідносин прибуднює та звужує їх справжнє значення як важливої складової частини МПР [10, с. 92–93], адже ще в середині минуло століття С.С. Алексєєв сформулював тезу, яка не втрачає актуальності й сьогодні, згідно з якою «юридичні факти є умовами, з якими норми права пов'язують виникнення чи зміну правовідносин» [2, с. 35]. І в наш час учені доводять правоту й справедливості цього твердження, відзначаючи, що до наслідків настання юридичного факту слід відносити не лише рух цивільного процесуального правовідносини (його виникнення, зміна чи припинення), але й наслідки реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності (її виникнення чи припинення), а також наслідки захисту порушених, невизнаних чи оспорених суб'єктивних цивільних прав [14]. Тому, за словами Н.І. Авдеєнко, специфіка цивільного процесуального права полягає в тому, що воно на відміну від інших галузей права (крім кримінально-процесуального) регулює не лише суспільні відносини, детерміновані юридичними фактами, але й наперед передбачений нормами цивільного процесуального права певний порядок, певну послідовність, процедуру в розвитку цивільного судочинства [1, с. 66].

Висновки. Юридичні факти в цивільному процесі призводять до виникнення, зміни та наступної динаміки цивільного процесуального регулювання щодо практичної реалізації приписів норм цивільного процесуального права чи належного виконання судових рішень. У сукупності із зазначеним можна констатувати, що, будучи включеними до елементів МЦПР, юридичні факти забезпечують фактичну обґрунтованість цивільного судочинства. Крім того, самостійність цивільних процесуальних юридичних фактів в МЦПР визначається тим, що вони пов'язані не тільки з цивільними процесуальними правовідносинами, але і з іншими елементами МЦПР. Тому ми вважаємо, що цивільний процесуальний юридичний факт як складовий елемент внутрішньої підсистеми МЦПР – це конкретна життєва обставина, змодельована в нормі цивільного процесуального права, що призводить до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин із додержанням завдань цивільного судочинства. Юридичні факти в МЦПР справді утворюють своєрідну фактичну систему, яка характеризується не тільки складною структурою, але й складним характером зв'язків між її компонентами та іншими елементами МЦПР.

Література:

1. Авдеєнко Н.І. Механізм і предели регулюючого воздействия гражданского процессуального права / Н.І. Авдеєнко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – 73 с.
2. Алексєєв С.С. Механізм правового регулювання в социалистическом государстве / С.С. Алексєєв. – М.: Юрид. лит., 1966. – 188 с.
3. Войтович Е.П. Судебная практика в механизме гражданско-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е.П. Войтович. – Новосибирск, 2006. – 167 с.
4. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения / Ю.И. Гревцов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 128 с.
5. Жилин Г.А. Целевые установки в механизме гражданского процессуального регулювання / Г.А. Жилин // Журнал российского права. – 1998. – № 12 – С. 29–40.
6. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулювання / В.Б. Исаков. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 95 с.
7. Каструба А.В. Цивільні правовідносини і правоприміняючі юридичні факти в механізмі правового регулювання / А.В. Каструба // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 23 (62). – 2010. – № 2. – С. 89–96.
8. Кутюхин И.В. Юридические факты в механизме уголовно-процессуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.В. Кутюхин. – Владивосток, 2004. – 183 с.
9. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 240 с.
10. Лукьянова Е.Г. Механизм процессуального регулювання и его элементы / Е.Г. Лукьянова // Журнал российского права. – 2001. – № 7. – С. 91–96.
11. Мирошникова Н.И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав / Н.И. Мирошникова. – Ярославль : Изд-во ЯРГУ, 1989. – 189 с.
12. Полянская Н.Ю. Реализация принципа диспозитивности в механизме гражданского процессуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – 197 с.
13. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н. Протасов. – М.: Юридическая литература, 1991. – 144 с.
14. Рожкова М.А. Теория юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03; 12.00.05 / М.А. Рожкова. – М., 2010. – 418 с.
15. Янков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права / В.В. Янков. – Екатеринбург : Изд-во СЮИ, 1992. – 131 с.

Кимчинская С. В. Юридические факты как элемент механизма гражданского процессуального регулювання.

Аннотация. Статья посвящена проблемам установления сущности, предназначения и видов юридических фактов в гражданском процессуальном праве. На основе произведённого исследования автор формулирует собственное определение новой для отечественной науки дефиниции «гражданские процессуальные юридические факты».

Ключевые слова: юридические факты, юридические факты в механизме гражданского процессуального регулювання, механизм правового регулювання, механизм гражданского процессуального регулювання.

Kimchynska S. Legal facts as a part of the mechanism of civil procedural regulation

Summary. The article is devoted to the problem of establishing the nature, destination and types of legal facts in the law of civil procedure. On the basis of the produced research the author formulates its own definition of term „civil procedural legal facts”, which is new for a national science.

Key words: legal facts, civil procedural legal facts, legal regulation mechanism, mechanism of regulation in civil procedure.